

William C. Chittich

MOŽE LI ISLAMSKO INTELEKTUALNO NASLIJEĐE BITI OBNOVLJENO?*

Pod *islamskim intelektualnim naslijeđem* podrazumijevam načine umovanja o Bogu, svijetu i ljudskom biću utemeljene na Kur'anu i Poslanikovoju tradiciji i predstavljene praksom generacija muslimana. Koristim termin *intelektualno* kao prijevod riječi *aqli*, želeći time razgraničiti ovu vrstu naslijeđa od drugog, iznimno srodnog naslijeđa, koje također posjeduje teorijsku i intelektualnu dimenziju. Ovo drugo naslijeđe jeste *preneseno (naqli)* naslijeđe.

Preneseno znanje učeno je putem oponašanja (*taqlid*), odnosno kao slijedenje onih autoriteta koji ga posjeduju. Ova vrsta znanja podrazumijeva nauke poput deklamiranja Kur'ana, hadisa, arapske gramatike ili fikha. Bez taqlida nemoguće je biti musliman, budući da niko ne može sam steći znanje o Kur'anu ili o prakticiranju Šerijata. Upravo kao što se jezik uči oponašanjem, tako se i o Kur'anu i prakticiranju islama uči oponašajući one koji ih poznaju. Oni koji su preuzeli na sebe odgovornost čuvanja prenesenog znanja poznati su kao znalci, odnosno *ulema*.

---

*Preuzeto iz časopisa "Dialogue", proljeće 2001., 3, Teheran

Kod prenesenog znanja nema mjesta pitanju “zašto?”. Ukoliko bi neko i postavio takvo pitanje, odgovor bi bio da Kur’an kaže to što kaže, ili da gramatika određuje pravila govora. Nasuprot tome, jedini način učenja intelektualnog znanja jeste njegovo razumijevanje. Takvo znanje niko ne može steći oslanjajući se isključivo na slijeđenje autoriteta. “Intelektualna znanja” podrazumijevaju matematiku, logiku, filozofiju i značajan dio teologije. Pri njihovom izučavanju “zašto?” je temeljno i iznimno važno pitanje. Ukoliko neko ne razumije zašto, onda će on biti tek sljedbenik koji opetuje stavove izvjesnog autoriteta. Tada ne postoji niti dovoljno pameti da se prihvati da je $2 + 2 = 4$, kako se to tvrdi, niti sposobnosti da se ispita vjerodostojnost izvora. Ovakvu stvar radije razumijevajte, ili se ne bavite time. Ono na što se ovdje smjera nije taqlid, nego *tahqiq*, što bismo mogli prevesti kao *provjeravanje*, *potvrđivanje* ili *ostvarenje*.

U slučaju prenesenih znanosti ljudi moraju slijediti *mudžtehide*, bilo da se radi o živim (kao što je to slučaj u šiizmu) ili mrtvim (kao u sunizmu) mudžtehidima. Drugim riječima, osoba slijedi mudžtehida zato što je jedini način da se nauče prenesena znanja taj da se preuzmu od onog ko ih već posjeduje. No, niko ne može slijediti mudžtehida u stvarima poput vjerovanja, jer vjerovanje podrazumijeva vlastito razumijevanje Boga, Njegovih poslanika, svetih tekstova i Sudnjeg dana. Musliman ne može kazati: “Vjerujem u Boga jer mi je moj mudžtehid kazao da trebam vjerovati.” Jer, značilo bi to da ova osoba ne bi vjerovala u Boga ako bi joj mudžtehid rekao da ne treba vjerovati. Odnosno, moglo bi se reći da takvo vjerovanje počiva tek na ispraznim riječima.

Premda smo ovakvim postavkama htjeli ukazati na razliku između prenesenih i intelektualnih znanosti, one su u praksi u veoma bliskom odnosu, tako da prenesene znanosti predstavljaju temelj za nadgradnju onih intelektualnih. Kao što bez poznavanja gramatike niko ne može ispravno govoriti, isto tako je nemoguće razumijevati islam bez poznavanja Kur’ana i hadisa. Ipak, činjenica da neko odlično poznaje prenesene znanosti ne znači obavezno da je ta osoba potpuno ili uopće upućena u intelektualne znanosti. Također, sposobnost da se prepričavaju stavovi muslimanskih velikana i deklamiraju principi islamskog vjerovanja ne mora uopće značiti da govornik razumijeva ono o čemu priča.

Obje vrste znanosti, i prenesene i intelektualne, nužne su za opstanak neke religije (ne samo islama), a obje se, također, postepeno gube. Štaviše, prenesene znanosti mogu se lakše očuvati negoli intelektualne, a razlog tome je izvjestan. Svakome je moguće naučiti Kur'an ili hadise, no malo je onih koji mogu ispravno razumijevati Boga i poslanike, te valjano raspravljati o takvim temama. Pojedinaac razumijeva u okvirima vlastitih sposobnosti. No, niko ne može naučiti matematiku (ili bilo koju drugu intelektualnu znanost) bez dvoje – prirodne nadarenosti i vježbe. Čovjek može imati velikog dara za matematiku, ali bez godina rada i vježbanja nikada njome neće značajnije vladati. Ukoliko je tako što se tiče matematskih postulata i zaključaka koji su nam ipak, makar se radilo i o najsloženijim i novim problemima, relativno bliski, kako onda tek stoje stvari s teologijskim pitanjima koja su daleko od našeg svakodnevnog iskustva.¹

Važno je istaći da religija ne može opstati, ili makar ne može dalje cvasti, bez živuće intelektualne tradicije. Da bismo to dokazali (jer ovakvu postavku nipošto se ne može prihvatiti u smislu taqlida), morat ćemo potražiti odgovore na pitanja poput: Šta je značila intelektualna tradicija? Kakvu je funkciju imala u islamskom društvu? Šta je njen cilj? Postaviti ovakva pitanja slično je kao i pitati: Zašto muslimani moraju razmišljati? Osnovni odgovor bio bi taj da muslimani moraju razmišljati zato što jesu misleća bića, te i nemaju drugog izbora. Stvorivši ih, Bog im je podario sposobnost mišljenja i inteligenciju. K tomu, Bog im je kroz mnoge kur'anske stavke zapovjedio da razmišljaju i upotrijebe svoju inteligenciju.

Bez sumnje, to ne znači da Bog zahtijeva od svih muslimana da se upuste u razmatranje najprofinjenijih pitanja i tako doprinesu izgradnji intelektualne tradicije, jer očigledno je da svi ljudi ne posjeduju isti talenat, iste sposobnosti i predispozicije posredstvom kojih bi to učinili. No, svi muslimani imaju vjersku i moralnu dužnost da na ispravan način koriste svoju sposobnost mišljenja. Kao što Kur'an kaže: "Bog nije zadužio niti

---

¹ Uzmemo li u obzir filozofiju (*falsafa*), teoretski sufizam (*'irfan*) i onu znanost koju podrazumijevamo pod pojmom *kalam*, uvidjet ćemo da je kalam najbliži intelektualnom stilu naših dana. Islamska filozofija i *irfan* postavljaju mnogo više temeljnih pitanja o sopstvu i realijama svijeta, ne zahtijevajući pritom i nužno polemičke osvrte.

jednu dušu osim onim što je njena sposobnost.” S obzirom da i razmišljanje spada u ljudske sposobnosti, Bog je zadužio čovjeka da misli ispravno. No, On nije kazao šta valja misliti, jer bi se time i u problematici intelektualnih znanosti taqlid učinio obaveznim. Ukoliko značajan dio uleme zabranjuje taqlid u vezi s osnovnim postulatima vjerovanja (*usul*), to je zato što i sam Bog takvo što zabranjuje. On je ljudima podario sposobnost mišljenja, a oni neće moći razmišljati ispravno ukoliko jednostavno prihvataju dogme i stavove autoriteta. Da bi ispravno mislio, čovjek mora istinski misliti, i to, a ne bilo šta drugo, temeljna je pretpostavka za bilo kakvo intelektualno pregnuće. Učitelj bilo koje intelektualne znanosti, matematike ili filozofije, to savršeno dobro zna.

Istina je da su mnogi, ako ne i većina ljudi, u ovom smislu neosjetljivi i nikada neće upitati zašto bi morali razmišljati o nekim stvarima. Oni rutinski slijede svoju svakodnevnicu i umišljaju da razumijevaju vlastitu situaciju. U nekim slučajevima oni pretpostavljaju da Bog od njih ne traži ništa drugo doli da se drže vjerozakona. No, to nipošto ne može biti argument u prilog onima koji su obdareni sposobnošću mišljenja da se mahnu razmišljanja. Svako ko posjeduje sposobnost umovanja o Bogu, svijetu i ljudskoj duši mora taj dar upotrijebiti. Ne učini li tako, izdat će vlastitu, Bogom mu datu, narav i prekršit će Božiju zapovijed.

Otud nekim muslimanima nema drugog izbora osim umovati, učeći kako da misle ispravno, što bi i trebalo biti najvažnije pregnuće muslimana. No, kako definirati “ispravno razmišljanje”? Kako možemo razlučiti između ispravnog i neispravnog načina razmišljanja? Da li činjenica da ljudi nemaju izbora osim da misle znači i da su slobodni da misle što god hoće? Islamski odgovor na ovakva pitanja uvijek će biti taj da su načini ljudskog razmišljanja dosta različiti. Neki načini mišljenja podstreknuti su Kur’anom i sunnetom, dok se neki drugi osuđuju. S gledišta islama, onom ko razmišlja dužnost je da svoje mišljenje primijeni u obliku koji je sukladan ciljevima Kur’ana i sunneta. Drugim riječima, cilj islamske intelektualne tradicije mora biti podudaran s ciljem islama, ili se ne radi o islamskoj intelektualnosti.

No, šta je cilj islama? Uopćeno kazano, cilj islama jeste vratiti ljude k Bogu. Premda, svako se na izvjestan način vraća k Bogu, tako da se ovdje i ne radi o pitanju samog povratka, već prije o načinu povratka. Posmat-

rano kroz Kur'an i sunnet, Bog poziva ljude da Mu se vrate na način koji će njima samima osigurati konačnu sreću. Ukoliko žele slijediti Put pravi (*siratul-mustaqim*), onaj koji vodi k sreći i izbavlja od jada, oni svoja razmišljanja, stavove i viđenja moraju uskladiti s Bogom, jedinom istinskom Zbiljom. Budu li slijedili iluzije i tlapnje, slijedit će krivi put, koji ih neće odvesti mjestu zadovoljstva kome teže.

Historija islamske intelektualnosti uključuje različite oblike mišljenja koje su muslimani usvajali kroz svoje nastojanje da misle valjano i ispravno. Intelektualna tradicija bila je zdrava i živa, tako da su i razilaženja bila uobičajena stvar. Nikad u različitim školama mišljenja koje su se javljale kroz islamsku historiju niti jedan stav nije bio općeprihvaćen. Naravno, općeprihvaćen stav bio je da je Bog jedan i da je On jedino vrelo Istine i Zbilje; On je izvor svega i sve se Njemu vraća. Kao što je poznato, ovaj princip u islamu naziva se *tevhidom* – insistiranjem na Božijoj Jednosti. Misлити islamski znači priznavati Božiju Jednost imajući na umu ono što takvo priznanje za sobom povlači. Različitost stavova i viđenja, dakle, odnosi se na sporadična pitanja, a ne na činjenicu da je Bog jedan.

Ono što proistječe kao posljedica priznavanja tevhida tiče se poimanja Boga. Uobičajeno, muslimani svoje viđenje Boga traže promišljanjem nad značenjima Božijih imena ili svojstava spomenutih u Kur'anu i sunnetu. Stoga se različitosti tih viđenja tiču načina na koji je Bog primarno shvaćen. Ukoliko je On prvenstveno pojmljen kao Zakonodavac, ljudi će biti u prvom redu usmjereni poštivanju i sprovođenju šerijatskih odredbi. Ukoliko Ga se shvati kao Onog Koji pokriva grijeha, ljudi će se usmjeriti na utjecanje od svojih grijeha Njemu. Ako se Boga prvoredno shvati kao Milostivog, svijet će tragati za Njegovom milošću, a pojmi li Ga se prvenstveno kao Lijepog, znat će da Ga moraju voljeti. Bog, svakako, ima devedeset i devet imena, i svako od njih baca drukčije svjetlo na ono što Bog doista jeste te ono što On nije, pružajući ljudima da shvate Njega i ono što je ispravan odnos s Njim. Prirodno, misleći muslimani uvijek su Boga razumijevali na različite načine, izvodeći svakojake zaključke utemeljene na svom vidu razumijevanja. Ove različitosti razumijevanja u okrilju tevhida ilustrirane su i u Poslanikovoj molitvi: "O Bože, utječem se Tvojim milosti od Tvog gnjeva, Tvom zadovoljstvu od Tvog nezadovoljstva; utječem se Tebi od Tebe!"

Smetnje obnovi

Moj tekst naslovom ukazuje na to da smatram kako je islamsko intelektualno naslijeđe u modernom dobu u mnogom izgubljeno. Radi se o opširnoj temi, te ovdje ne mogu navoditi sve potkrijepe za svoju tvrdnju, ali mislim da se radi o činjenici koja je očigledna za svakog muslimana koji ima uvida u vlastitu historiju. Ono što namjeravam jeste ukazati na nekoliko prepreka koje stoje na putu obnovi. Prvenstveno se kanim pozabaviti dvjema vrstama prepreka, premda postoje i njihove druge vrste. Prvo, radi se o onim intelektualnim snagama koje su izvorno tuđe. One su blisko vezane s onim tipovima mišljenja koji su preovladavajući u Zapadnoj Evropi i Americi i koji preuzimaju dominaciju u modernom svijetu. Kako god, ovakvi su već postali interni problem, jer ih mnogi muslimani strasno i rado prihvataju kao nešto izvorno, ili barem dopuštaju da se ovi uvuku među njih prihvatajući ih kao činjenicu. Dopustivši da se ovakve intelektualne snage odomaće, stvoren je prostor za drugu grupu prepreka, a to su ona stajališta i društvene silnice koje priječe obnovu islamskog društva.

Izlažući prirodu prve grupe prepreka, možemo početi s temeljnim pitanjem: Da li je danas moguće razmišljati islamski? Ili, da li je moguće biti muslimanskim intelektualcem u savremenom svijetu? Je li moguće biti i savremeni naučnik i musliman koji svijet i ljudsku dušu razumijeva na temelju Kur'ana i sunneta? Da li je moguće biti sociolog, a razmišljati u odrednicama tevhida?

Kao posmatraču sa strane, čini mi se da mnogi muslimanski intelektualci nisu određeni principima islama i onim što jeste islamsko poimanje, nego uzusima mišljenja koji su nesvjesno prihvaćeni još za vrijeme osnovnog obrazovanja, a tokom univerzitetskog školovanja potvrđeni i učvršćeni. Mnogi se mogu doimati kao muslimani, ali oni razmišljaju kao doktori, inženjeri, sociolozi ili politolozi.

Naivno je i pomisliti kako neko može naučiti razmišljati islamski posjećujući jedanput sedmično predavanja, čitajući tu i tamo knjige savremenih muslimanskih prvaka, čitajući Kur'an, obavljajući molitvu ili uzevši "muslimanski image". U tradicionalnom islamskom svijetu veliki mislioci provodili su cijeli svoj život tražeći znanje i produbljujući vlastito

razumijevanje. Islamsko intelektualno naslijeđe izvanredno je bogato. Stotine, čak i hiljade važnih knjiga koje čine intelektualno naslijeđe muslimana nisu dostupne modernom svijetu, i to stoga što nikad nisu štampane. I one koje su objavljene rijetko su čitane od strane muslimanskih intelektualaca. Onih nekoliko što su, pak, s arapskog ili perzijskog prevedene na engleski i druge moderne jezike, manje ili više, loše su prevedene, tako da se među tim prijevodima može naći malo pravih vodiča.

Ne znači to kako sugeriram da je nužno pročitati sve velike knjige intelektualne tradicije, i to na njihovim originalnim jezicima, eda biste mogli misliti islamski. U ovom vremenu, musliman može pročitati jednu od ovih važnih knjiga, čak i u prijevodu, razumjeti je, i to će imati dubokog utjecaja na njegovo razmišljanje. Kako god, jedini način da razumijemo neke knjige jeste da pripremimo sebe za njihovo razumijevanje, odnosno da se uputimo u tematiku kojom se bave i izučimo je. Takvo što nije moguće učiniti kroz principe savremenog univerzitetskog obrazovanja, izuzev ako vas neko, možda, ne uputi u islamsku tradiciju. (Kažem: možda, jer mnogi muslimani i nemuslimani s doktoratima islamskih znanosti nisu u stanju čitati i razumijevati velika djela islamskog intelektualnog naslijeđa).

Dopustivši da moderna naobrazba pusti korijenje kroz načine mišljenja koji nisu sukladni tradicionalnom islamskom naučavanju, misliocu i praktičnom muslimanu danas je iznimno teško uskladiti područje intelektualnosti s područjem vjere i vjerske prakse. Niko ne može godinama studirati nešto, a ne biti dotaknut onim što je studirao. Nema umaknuća od onih umnih uzusa, odnosno od onog načina mišljenja kojem se neko u svom životu predao. To je još vjerovatnije i često, mada ne i neizbježno, kod onih intelektualaca kod kojih je njihova vjerska orijentacija sasvim zasebna stvar (ne želim ići toliko daleko pa reći kako se radi o “podijeljenim ličnostima”, ali skoro da je tako). Naime, jedan dio njihove intelektualnosti pripada profesionalnom domenu, a drugi dio ličnoj pobožnosti i vjerskoj praksi. Premda pojedinac može uspostaviti odnos između ova dva područja, on to neizbježno čini u korist onog svjetonazora koji je određen kao racionalnija strana, odnosno u ovom slučaju profesionalna, moderna strana. Svjetonazor zasnovan na Kur’anu i nošen kroz generacije muslimana bit će zatvoren za ovakve ljude, te će se oni okrenuti onom

načinu mišljenja kome su kroz profesiju uvježbani, koji predstavlja savremene intelektualne trendove i koji je populariziran putem televizije i drugih sredstava masovne indoktrinacije.

Mnogi muslimanski znanstvenici govore nam kako im moderna znanost pomaže da vide veličanstvenost Božijeg stvaranja, i to je sigurno argument kojim se prirodnim znanostima daje prednost u odnosu na društvene. No, da li je nužno studirati fiziku ili biohemiju da biste vidjeli Božije znakove u svim Njegovim stvorenjima? Kur'an se stalno obraća muslimanima: "Zar nećete razmišljati?! Zar nećete uočavati?! Zar nećete misliti?!" O čemu? O Božijim znakovima (*ayat*) koji se – više od dvije stotine kur'anskih stavaka govore nam o tome – mogu svuda naći. Ukratko, niko ne mora biti veliki znanstvenik, odnosno ne mora uopće biti znanstvenik, da bi shvatio kako svijet govori o veličanstvenosti Tvorca. To je jasno svakoj budali. Ovdje se radi o onome što Poslanik naziva "vjerom starica", i nikom nije potrebna naročita intelektualna vježba da bi ovu stvar shvatio. Jednostavno, dovoljno je pogledati po svijetu i sve će biti jasno onima koji misle. Istina je da osnovno razumijevanje Božijih znakova može osigurati ono znanje koje će biti dovoljno za spas. Uostalom, Poslanik je rekao: "Mnogi od ljudi u Džennetu bit će budale." No, ona budalastost koja je potrebna da bi se prispjelo u Džennet prije je neopterećenost ovosvjetskim stvarima, a u našim danima to je teško ostvarivo. Sigurno je da se takvo što danas ne može sresti među intelektualcima. Oni su obično mnogo pametniji, što objašnjava kako to da su uvijek odlični doktori ili inženjeri. Drugim riječima, oni stalno razvijaju i unapređuju svoju sposobnost mišljenja, tako da i nemaju izbora osim da budu intelektualci. Neizbježno, njihova inteligencija biva oblikovana kroz proces njihovog obrazovanja i posredstvom medija.

Božanstva moderniteta

One informacije i uzusi mišljenja koji kolaju kroz modernu epohu nisu sukladni islamskom naučavanju. Možda je najbolji način da ovo jasnije predstavimo osvrnuti se na karakteristike moderniteta – pod čime podrazumijevamo mišljenja i norme "globalne kulture" u kojoj danas živimo. Tako će postati jasno u kakvom odnosu stoje karakteristike mo-

derniteta s prvim principom islamskog vjerovanja – tevhidom. Pošteno bi bilo kazati da stoje u opozitnom odnosu. Neko bi odmah kazao da se u slučaju moderniteta radi o *širku* – pridruživanju sudruga Bogu. Međutim, mnogi muslimani imaju isuviše emotivne reakcije spram ovog izraza, tako da bi nam on malo pomogao u našoj diskusiji. Štaviše, oni su i izgubili dodir s pravim smislom tog izraza jer nisu upoznati s islamskom intelektualnom tradicijom, u kojoj su tevhid i širk detaljno analizirani i predstavljeni. Stoga, neka mi bude dopušteno da modernitet okarakteriziram kao *teksir*, odnosno jezički opozit tevhidu. *Tevhid* znači “svoditi stvari na jedno”, “svoditi mnoštvo na jedno”, ili, u vjerskom kontekstu, znači “tvrditi da je Bog jedan”. *Teksir* jezički znači “umnožavati”, “činiti nešto mnoštvom”, a u vjerskom kontekstu razumio bih to u smislu “tvrditi da je bogova mnogo”.

Moderno doba i moderno mišljenje nemaju jedinstveno središte, jedinstvenu orijentaciju, jedinstven cilj, odnosno namjere. Modernitet nema općih principa niti svoga usmjerenja. Drukčije kazano, nema božanstva kao onog što daje smisao i orijentaciju životu. Bog je, inače, ono čemu služimo.²

Moderni svijet služi mnoštvu, mnoštvu božanstava. Posmatrano kao nikad intenzivniji proces teksira, božanstva mogu danas biti umnožavana do u beskonačnost, dok ljudi štuju sve ono što im se nadaje kao božanstvo, uglavnom više božanstava.

Ispravnost mog stava bit će izvjesnija ukoliko napravimo usporedbu između intelektualne historije zapadne i islamske civilizacije. Svojevremeno, islamsko mišljenje moglo se ocijeniti kao tendencija ka jedinstvu, harmoniji, integraciji i sintezi. Veliki muslimanski mislioci vladali su mnogim disciplinama, no doimalo se tada kao da su sve one grane jednog stabla – stabla tevhida. Nije postojala nikakva oprečnost u izučavanju astronomije i zoologije, fizike i etike, matematike i juristike, misticizma i logike. Sve je bilo prožeto jedinstvenim principom, a osjećaj da je Bog sveprožimajuća realnost bio je svuda prisutan.

---

² Spomenimo pritom kur’anski stavak: (...) *hoćeš li ti biti čuvar onome koji je strast svoju za Boga svoga uzeo?* (25:43)

Historija zapadnjačke misli, pak, može se okarakterizirati kao suprotna tendencija. Premda je u srednjovjekovlju unitarističko mišljenje bilo preovlađujuće, nakon srednjeg vijeka naovamo stalno je rasla podvojenost i oprečnost. Renesansni čovjek mogao se baviti različitim znanostima i istodobno zadržavati jedinstvenu viziju. Danas, međutim, svako je ekspert za jednu strogo određenu oblast, dok se “informacije” stalno množe. Rezultat je uzajamno nerazumijevanje i opća disharmonija. Nemoguće je danas uspostaviti “jedinstvenost znanja” i nema mjesta komunikaciji stručnjaka u različitim disciplinama ili čak specijalista za pojedinačna pitanja iste discipline. Ukratko, ljudi modernog doba ne posjeduju jedinstvene principe, a posljedica toga je nekontrolirano bujanje ciljeva i želja te intenziviranje haosa.

U tom haosu svako ima božanstvo koje on ili ona štiju. Niko ne može opstati u totalnom vakuumu, bez cilja, bez smisla i bez usmjerenja. Božanstva koja ljudi štiju ukazi su na ono što daje smisla i razloga njihovim životima. Razlika između tradicionalnih i modernih predmeta štovanja jeste u tome što je danas nemoguće uskladiti sitna božanstva moderniteta s vrhovnim božanstvom, a ako se u tome i uspije, vrhovno božanstvo biva proizvedeno ideologijom. Pritom se zasigurno ne može raditi o Bogu tevhida, jer On je negacija bilo kakvih drugih božanstava; može jedino biti govora o očevidnoj imitaciji Boga tevhida, a takvo što javlja se naročito onda kad se religija neumjesno upusti u domen politike.

Božanstva u svijetu teksira su brojna. Da napomenemo samo ona najvažnija, trebalo bi sačiniti spisak mitova i ideologija modernog doba: evolucija, napredak, znanost, medicina, nacionalizam, socijalizam, demokratija, marksizam, sloboda, ravnopravnost... Ipak, možda je najopasnija stvar kod božanstava moderniteta to što je iznimno teško prepoznati svrhu tih božanstava, jer u modernom svijetu ona se uzimaju “zdravo za gotovo”, i držimo ih tako kao da se radi o zraku ili disanju. Dopustite da navedem najznačajnije među ovim božanstvima s njihovim naizgled bezazlenim imenima: osnovne potrebe, briga, komunikacija, potrošnja, razvoj, obrazovanje, energija, razmjena, faktor, budućnost, rast, identitet, informacija, životni standard, menadžment, model, modernizacija, planiranje, proizvodnja, napredak, sirovina, odnos, resurs, uloga, služba, seksualnost, mogućnost, sistem, blagostanje, posao. To su neka,

ne i sva, od devedeset i devet lijepih imena božanstava moderniteta. Ponavljanje ovih imena zikr je modernog čovjeka.

Za onog ko se želi pozabaviti analizom prirode ovih božanstava uputno je da konsultira knjigu *Plastične riječi*, njemačkog lingvista Umea Poerksena. Podnaslov djela mnogo bolje govori o čemu se radi: *Tiranija modularnog jezika*. Poerksen prikazuje kako moderna upotreba jezika (upotreba dominantna od svršetka Drugog svjetskog rata) ima za posljedicu nastanak grupe riječi koje su se pretvorile u najgore tiranine što ih je svijet ikada vidio. Doduše, on ih ne naziva božanstvima, jer radi se o lingvistu bez pretenzija da se upliće u teološke teme. Ipak, on ove termine naziva tiranima, a to je dobar prijevod kur'anskog božanskog imena Al-Jabbar. Kad se taj termin primijeni na Boga, označava da Bog drži potpunu kontrolu nad cjelokupnom Svojom kreacijom. "Tiranija" postaje negativan atribut onda kada se ona pripiše stvorenjima, jer tada ukazuje na to da stvorenja uzurpiraju Božiju moć i autoritet. U slučaju plastičnih riječi, uzurpacija se odnosi na uzimanje pojedinih riječi kao sredstva za ostvarenje društvenih ciljeva.

Kao što Poerksen zaključuje, ove tiranske riječi u krajnjem posjeduju trideset osnovnih karakteristika. Najvažnije od njih su to da se ovi termini ne daju definirati te činjenica da se doživljavaju kao nešto što se odlikuje božanstvenošću i svetošću. Lingvističkim terminima kazano, takve riječi nemaju svoju denotaciju (opseg pojma), ali zato nose brojne konotacije. Riječi kao "briga", "blagostanje" ili "životni standard" sasvim su uredi, ali mnogim ljudima one sugeriraju mnoge stvari. Radi se o apstraktnim terminima koji se doimaju znanstveno, tako da im se u svijetu u kome je znanost jedno od najviših božanstava pridaje oreol svetosti.

Mnoge od ovih riječi unose nešto što se ne da definirati i stvaraju beskonačne ideale. Čineći ideale beskonačnim, one i ljudske potrebe čine beskonačnim, a kada se te potrebe jednom probude, one pretendiraju da budu samoevidentne. Kur'an kaže da je Bog bogat, a da su ljudi siromašni štovatelji Boga. Odnosno, ljudi nemaju nikakve druge stvarne potrebe osim štovati Boga. No, danas ljudi osjećaju potrebu da štuju besmislene koncepte, misleći da ih moraju posjedovati. Ti isprazni idoli objekti su ljudskog štovanja i klanjanja.

Plastične riječi daju veliku moć onome ko govori u njihovo ime. Svako ko koristi riječi poput “briga”, “komunikacija”, “potrošnja”, “informacija”, “razvoj”, doima se uglednim, a s obzirom da govori o božanstvima i istinama, primorava druge da šute. Nakon svega, mi mislimo da samo potpun idiot ne želi biti objektom brige i potpore. Zato slijedimo ove koji će se, eto, brinuti o nama i unaprijediti nas.

“Moderni mudžtehid” koji govori u ime ovih mini božanstava je, naravno, “ekspert”. Svaka od plastičnih riječi nudi nam neki ideal i hrabri nas u pomisli da ih samo eksperti mogu ostvariti, te zato njima moramo povjeriti svoje živote. Moramo slijediti autoritete, mudžtehide znanosti, a oni će nam ponuditi lažni šerijat našeg zdravlja, blagostanja ili našeg obrazovanja. Ljudi uživaju u tome da se drže fetvi ovih mudžtehida. Ako se eksperti usaglase, ako ostvare idžmu, i ako kažu da moramo srušiti selo da bismo prinijeli svetu žrtvu božanstvu razvoja, nama nema druge nego slijediti svoje autoritete. Mudžtehidi znaju najbolje.

Svaka od plastičnih riječi čini da druge riječi spram nje izgledaju ništavnim i depasiranim. Moramo se ponositi time što štujemo ovakva božanstva, jer naši prijatelji i kolege smatrat će nas prosvijetljenima kad vide da su ove riječi naš zikr i dova. Oni koji starog Boga još uvijek drže za ozbiljno mogu prikriti tu zbunjujuću činjenicu time što će Mu pridružiti štovanje novih božanstava. Očividno, mogli ljudi koji istrajavaju na štovanju starolikog Boga nastoje to opravdati time što govore kako i On traži da ponavljamo: “briga, komunikacija, potrošnja, identitet, informacija, životni standard, menadžment, resursi...”, taj dobro poznati zikr.

Zato što plastična božanstva nemaju denotacije, oni koji vjeruju u njih mogu ih razumijevati kroz sve konotacije koje im nude, te tako mogu uvjeriti sebe da služe temeljnim potrebama iskazanim kroz ova božanska imena, potrebama koje su, nakon svega, samoevidentne. Siromašni smo bez njih i moramo im služiti. Svi vide da su ova božanstva vrijedna štovanja. Religioznim ljudima ne pada nimalo teško bojiti ove tirane vjerskim bojama. Ljudi dobre volje u ime ovih božanstava nastoje mijenjati svijet, ne shvatajući da služe idolima koje je napravio čovjek, idolima koje ste, kako Kur’an kaže, “načinili sami vlastitim rukama”.

Priča o lažnim božanstvima je preduga, naročito danas kad lažnih božanstava ima više negoli ikad u prošlosti. Kur’an nam kazuje kako je

svaki poslanik dolazio s porukom tevhida i da je Bog svakoj zajednici slao poslanika. Svaka zajednica u prošlosti imala je vlastitu verziju tevhida, premda bi ljudi, zbog svoje neukosti i zaboravnosti, odlutali u širk. No, u modernom društvu, nema ničeg osim mnoštva božanstava, a ova božanstva, po pravilu, ne ostavljaju mjesta tevhidu.

Razumijevanje prirode lažnih božanstava uvijek je imalo centralno mjesto u intelektualnim znanostima, što se ne može kazati i za prenesene znanosti. Niko ne može prihvatiti da “nema boga osim Boga” isključivo na temelju taqlida. Svjedočenje mora biti zasnovano na razumijevanju onog ko tvrdi da je istinito, jer u suprotnom ono nije potpuno. Stoga veći dio islamske intelektualne tradicije sadrži razjašnjenja i pojašnjenja objekta vjerovanja: Šta je to u što musliman mora vjerovati? Kako se to ima razumjeti? Zašto bi uopće trebalo tako vjerovati?

Prvi objekt vjerovanja muslimana je Bog, potom Njegovi anđeli, poslanici, Sudnji dan te to da “Bog određuje dobro i zlo”. Pri raspravi o Bogu i drugim objektima vjerovanja bitno je pojasniti ne samo šta oni jesu, nego i šta nisu. Onda kad ljudi ne znaju šta Bog jeste i kad ne znaju kako lahko mogu skrenuti u štovanje lažnih božanstava, neće se moći zaštititi od teksira modernog svijeta, mnoštva božanstava za koje im moderni načini mišljenja tvrde da ih valja služiti. U slučaju sraza islama s modernitetom upadljivo je to da muslimanima nedostaje intelektualne pripremljenosti da se nose sa situacijom. Muslimanski intelektualci, osim nekolicine časnih izuzetaka, ne postavljaju pitanje legitimnosti modernih božanstava. Oni radije raspravljaju o najboljem načinu da se robuje tim novim tiranima. Odnosno, oni misle kako islamsko društvo mora biti prilagođeno i usklađeno standardima moderniteta, standardima koji su zasnovani na teksiru. Moglo bi se reći da ogroman broj muslimana našeg doba traži načine kako da islam prilagode širku.

Mnogi muslimani danas prepoznaju da je Zapad platio visoku cijenu modernizaciji i sekularizaciji. Oni vide da se različite socijalne krize javljaju u svim modernim društvima i shvaćaju da su te krize na neki način povezane s gubitkom religijske tradicije i devalvacije moralnih vrijednosti. Mnogi od tih ljudi govore nam kako je islam drukčiji, da islam može usvojiti tehnologiju i “progres”, “razvoj” ili “stručnost”, čuvajući

pritom islamski moral i duhovne vrijednosti i izbjegavajući društvene dezintegracije prisutne na Zapadu.

Drugim riječima, oni misle da bi muslimani trebali zaboraviti na tevhid, zauzeti kurs teksira, a da pritom ne podnesu nikakve negativne konsekvence. Činjenica je da mnogi razmišljaju o ovakvim putevima, ne shvaćajući apsurdnost svoje pozicije i gubeći pritom onu viziju tevhida koja je davala život islamskom mišljenju. Oni ne mogu vidjeti kako je sve u posebnom uzajamnom odnosu, te propuštaju razumjeti da robovanje lažnim božanstvima nužno razara svaki poredak (ne samo na individualnoj i društvenoj razini, već i u svijetu prirode). Odnosno, kad ljudi propuštaju da služe Boga onako kako ih je On pozvao da ga služe, oni nisu u stanju izvršavati one funkcije zarad kojih su stvoreni. Konačan rezultat je to da naš svijet postaje sve haotičniji. Sljedeći kur'anski stavak znakovito govori o tome: "Zbog onoga što ljudi rade pojavio se metež i na kopnu i na moru, da im On da da iskuse kaznu zbog onog što rade, ne bi li se popravili." (30:41) Kad ljudi slijede božanstva teksira, razvrat se samo može uvećavati, što će se završiti rastrojtstvom prirode kao i rastrojtstvom društva. Razvrat (*fesad*), naposljetku, definira se kao pomanjkanje ispravnosti (*salah*), odnosno valjanosti, uravnoteženosti, harmonije, sklada, reda, uvezanosti i jedinstva, što sve skupa gradi tevhid ili "činjenje nečega jednim".

Stajališne smetnje

Druga vrsta prepreka koje stoje pred obnovom intelektualnog naslijeđa mogu se na društvenoj razini razlučiti kao stajališta i idejni koncepti koji su prihvaćeni od muslimana modernog doba. Oni proizlaze iz gubitka intelektualne nezavisnosti, utjelovljujući se u institucije i strukture savremenog društva. Ne bih želio sada ići u detalje. Dopustite samo da ukažem na to da se ove prepreke manifestiraju kroz različite struje koje nije teško uočiti, poput politizacije zajednice, monolitske interpretacije islamskog učenja i slijepog prihvatanja stavova savremenih muslimanskih lidera (odnosno taqlida ondje gdje je mjesto tahqiqu). Ipak, možda je najrazritija i najpogubnija prepreka onaj odnos koji se općenito može nazvati antitradicionalizmom.

Svakako, islam je, poput drugih religija uostalom, utemeljen na tradiciji (sumi svog prenesenog i intelektualnog naslijeđa), no mnogi muslimani ne vide danas nikakvu oprečnost između vjere u božanstva moderniteta i prihvatanja autoriteta Kur'ana i sunneta. Sljedstveno tome, oni ignoriraju trinaest stoljeća intelektualne historije islama, zagovarajući stav kako niko ne treba pomoć velikih mislioca prošlosti eda bi razumijevao i interpretirao Kur'an i sunnet.

Moramo imati na umu to da ako u modernom svijetu postoji neka općeprihvaćena dogma, onda je to odbacivanje tradicije. Veliki profeti moderniteta (Descartes, Rousseau, Marx, Freud) slijede različita božanstva, no svi su saglasni oko toga da stari bogovi više nisu upotrebljivi. S gledišta islama, Božiji poslanici propovijedaju tevhid. Nasuprot tome, moderni profeti zagovaraju odbacivanje tevhida i prihvatanje teksira. Mora se prvo zanijekati Božije jedinstvo eda bi se moglo prihvatiti druge bogove umjesto Njega.

U tradicionalnoj islamskoj terminologiji, Bog je *qadim*, prapočetan ili vječit. Bog je oduvijek bio i zauvijek će biti. U modernitetu, bogovi su novi. Da bi ostali novima, moraju se stalno mijenjati i modificirati. Novo uvijek nastoji biti ispred starog, koje je "zastarjelo i zaostalo". Znanost uvijek iznalazi nova otkrića, a tehnologija stalno proizvodi nove izume za koje svi mi odmah mislimo da ih trebamo. Sve ono što se stalno ne obnavlja doima nam se mrtvim.

Jedno od imena božanstva novovjekosti jeste originalnost. Njena uloga je da određuje nove stilove i modele, i njeno prisustvo svugdje je evidentno, posebno u području propagande i masovne indoktrinacije. Tako, imamo savremene mudžtehide koji određuju ženi šta bi morala obući i koji svoje fetve mijenjaju svaki dan. Svećenstvo originalnosti nameće svoj autoritet i u svijetu umjetnosti. Uzima pod svoje moderne univerzitete, gdje mnogi profesori prihvataju najnovije intelektualne stilove isuviše kasno, tako da moraju otići sa scene. I na modernim univerzitetima, baš kao i kod ženske odjeće, dominira "pariska moda".

Najveća opasnost od antitradicionalizma za moderne muslimane leži u tome što oni moraju prihvatiti ovo božanstvo (kao i mnoga druga) ne razmišljajući previše o tome šta ustvari čine. Oni, tako, umišljaju da za trinaest stotina godina muslimani nisu rekli ništa. Žele zadržati svoj mus-

limanski identitet, ali samo umišljaju da to i čine, jer nedovoljno je sačuvati svoju naklonjenost Kur'anu i sunnetu, a istodobno slijepo ignorirati velike interpretatore tradicije iz minulih stoljeća.

Ako ljudi vjeruju kako im veliki interpretatori više ne trebaju, izgleda da je to zato što ljudi danas vjeruju u božanstva progresa, znanosti i razvoja. Govore nam kako danas o svijetu znamo kudikamo više negoli ljudi starih vremena, jer mi imamo znanost. Ljudi koji ovako razmišljaju obično o znanosti ne znaju ništa osim onoliko koliko saznaju iz medija, a zasigurno ne znaju ništa o islamskoj intelektualnoj tradiciji. Oni su slijepi poslušnici, premda je taqlid u ovakvim stvarima apsurdan. Što je još gore, radi se o selektivnom taqlidu. Oni žele prihvatiti jedino intelektualni autoritet "znanstvenika" i "eksperata", ali nipošto velike muslimanske mislioe iz prošlosti. Ukoliko je Einstein nešto kazao, to mora biti istina, no ukoliko su nešto kazali Gazali ili Mulla Sadra, onda je to "neznanstveno", što će reći pogrešno.

Ukoliko bi neki imali pojma o intelektualnim korijenima i temeljima znanosti i teologije, znali bi da znanost nema šta kazati teologiji, ali teologija ima štošta reći znanosti. Razlog tome je taj što je teologija ukorijenjena u tevhidu, te zato stoji ponad svega i jasno uočava sveopću uzajamnost. Znanost je, međutim, ukorijenjena u teksiru, i zato je obilježena mnogošću, te se ona može baviti samo mnogostima i njihovim rearanžiranjem unedogled. Čak i kada uspije primijetiti očevidne uzajamnosti, ona nije u stanju objasniti njihov odnos ili konačni značaj tih uzajamnosti. Sukladno sopstvenim premisama, znanost je ograđena od "područja nevidljivog", onog što Kur'an naziva *gajb*. Ukoliko znanost nema šta reći o anđelima i duhovima, onom što se može nazvati "relativnim gajbom", šta tek može kazati o Bogu, odnosno "apsolutnom gajbu"?! Nasuprot tome, islamska intelektualna tradicija ukorijenjena je u znanju o Bogu, i na taj način također ostvaruje različite vidove znanja. Ona je utemeljena na apsolutnoj istini i izvjesnosti, nasuprot modernih disciplina koje su uskraćene za Apsolut. Jedino ovi oblici tradicionalnog znanja mogu nanovo uspostaviti ljudsku vezu s božanskim.

Naposlijetku, dopustite da ukažem i to kako je temeljni problem modernog islama u tome što muslimani pate od onog što se tradicionalno naziva "složenim neznanjem", *džahli murakkeb*. Neznanje znači ne

znati. Složeno neznanje je ne znati da se ne zna. Tako, mnogo muslimana uopće ne zna šta je islamska tradicija, ne zna kako misliti islamski, i pritom ne zna da ne zna. Pojedinci prepoznaju vlastito neznanje i daju se u potragu za znanjem (*talab al-ilm*), što je, kako je općepoznato, dužnost svakog muslimana, preciznije svakog ljudskog bića. Obnova intelektualne tradicije nemoguća je sve dok svako ne poduzme takav korak na individualnom planu. Tradicija nikad ne može biti obnovljena kroz taqlid niti organiziranom zajedničkom akcijom, nego jedino posvećenjem individue, kroz njihovu osobnost ili "lični tahqiq". Vlade i komiteti ne mogu riješiti problem, jer oni od početka nastupaju pogrešno. Razumijevanje ne može biti nametano ili ozakonjivano, ono jedino može iznići iz srca.

Poslanik je rekao: "Mudrost je izgubljena deva vjernika. Gdje god da je nađe, on joj se obraduje." Ljudi danas ne znaju šta mudrost jeste, a još manje znaju da polažu pravo na nju. Dok to ne uvide, neće shvatiti da se njihova deva izgubila. Ostat će pri mišljenju da je i ta deva tek upotrebna roba, poput automobila, aviona i kompjutera koje koriste kad im us-trebaju. Tragedija se dešava onda kad ljudi nemaju pojma o tome da jedino na kamili mudrosti mogu bez opasnosti projahati kroz pustinju moderniteta.

S perzijskog: Muamer Kodrić